

Ebû Leheb'in Elleri ve Ka'be'nin Ceylanı*

Uri Rubin**

Çvr. Asım Sarıkaya***

Giriş

Kur'an'ın 111. sûresinin ilk ayeti, Kureys'in Haşimoğullarının önde gelenlerinden ve Hz. Muhammed'in amcası olan Ebû Leheb ile ilgilidir. Birinci ayet, onun ellerine lânete yer verir: Tebbet yedâ Ebî Leheb...“Ebû Leheb'in elleri kurusun” (Tebbet kelimesi genellikle “beddua” olarak açıklanır). Hz. Muhammed'in amcasına olan böylesine sert bir tutumu açıklamak için çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür. Yaygın olan *esbâb-ı nüzûl* rivâyeti şudur: Ebû Leheb, Hz. Muhammed'in insanlara yaptığı ilk umumi davetin bir kısmını işitince şöyle dedi: Tebben leke (Sana lânet olsun). Bunun üzerine bu sûre nâzil oldu. Fakat bu kısa rivâyetten Kur'an'ın niçin Ebû Leheb'in kendi söylemini ve tarzını koruyarak “Tebben lî Ebî Leheb” demek yerine sözü Ebû Leheb'in ellerine çevirdiği açık değildir.

Diğer yorumlar ise bu probleme, “eller” kelimesini sözlük anlamıyla alarak ve -iddialara göre- Hz. Muhammed ve onun takipçilerine karşı hareket eden Ebû Leheb'in çeşitli fiziksel hareketlerini tanımlayarak cevap vermektedirler.

* Rubin, Uri, The Hands of Abû Lahab and The Gazelle of The Ka'ba, JSAI-Jerusalem Studies in Arabic ve İslam, 33 (2007).

** Emeritus Prof. Dr., Arabic and Islamic Studies, Tel-Aviv University, urirubin@post.tau.ac.il

*** Arş. Gör., KSÜ İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı

İlk şâz rivâyet, Kur'ân'ın bu ayetini Ebû Leheb'in Hz Muhammed düşmanlığıyla değil, onun Mekke dışındaki Nahle'de mabedi olan Uzzâ ilâhesine tapınmadaki adanmışlığıyla irtibatlandırır. Eller kelimesi mecazî şekilde ele alınarak *ihsan*, *nimet* anlamında açıklanır. Bu şekilde anlaşılması, Ebû Leheb'in Peygamber'in yanı sıra Uzzâ'yı desteklemesiyle ve her iki tarafın en azından birinden ödüllendirilmeyi ummasıyla ilintilidir. Sürenin, onun umutlarının boş olduğunu göstermek için nâzil olduğu söylenir.

Bütün bu yorumları birkaç sene önce yayımlanan bir önceki çalışmamda inceledim ve bu yorumlardan birisi olan Ebû Leheb'in Uzzâ'ya tapması rivâyetinin birinci ayetin "doğru" manasını yansıttığına güçlü bir şekilde inandım.¹ Fakat bu rivâyet de şu an bana Midraş'a ait bir detayın Kur'ân metninde yer alması ve Ebû Leheb'in isminin "Abduluzzâ" olmasından daha öte bir anlam ifade etmiyor.

Bununla beraber, Kur'ân'ın Tebbet sûresinin birinci ayetinin anlamına ilişkin bir ipucu, tefsir külliyyatının dışında yer alan ve bu sûrenin anlamı tartışmalarında henüz yer almamış bir rivâyette bulunmaktadır. Bu rivâyet, "Altın Ceylan" olarak isimlendirilebilir. Söz konusu rivâyetin en kapsamlı versiyonu İbn Habîb'in (245/859) *Munammak*² isimli eserinde yer alır. İbn Habîb'in naklettiği olay şu şekildedir: Rivâyete göre Ebû Leheb İslâm öncesi Mekke'sinde büyük bir kargaşaya sebep olan bir suç işledi. O ve içki arkadaşları -rivâyette isimleri verilmiştir- Ka'be'nin saygınlığını çiğneyen bir harekette bulundular. Buna göre onlar Kureys'in Sehmoğullarından Mikyas b. Adî'nin evinde toplanırlardı. Mikyas'ın içki meclislerinde arkadaşlarını eğlendirmek için kullandığı iki şarkıcı cariyesi vardı. Bir defasında onların parası tükendi ve daha fazla içki alamadılar. Bu yüzden Ebû Leheb, babası Abdulmuttalib'in zezem kuyusunu kazarken çıkarttığı söylenen³ ve onun tarafından Ka'be'ye bağışlanan altın ceylanı çalmayı onlara teklif etti. Böylece onlar Ka'be'ye gittiler ve o değerli ceylanı gece karanlığında çalarak parçalara ayırdılar. Bir kısmını şarkıcı cariyelere vererek, bir kısmıyla da içki satın alarak kendi aralarında bölüştüler. Kureys, ceylanın kaybolduğunu anlayınca deliye döndü, özellikle Abdullah b. Cüd'ân çok

1 Detaylı bilgi için bkz., Rubin, "Abû Lahab".

2 İbn Habîb, el-Munammak, 59-70. Ayrıca onun hakkında yorumları için Hassân'ın Divân'ına bkz., II, 115-127.

3 Cf. Hawting, "Zamzam". Diğer çalışmalar, ceylanın Pers kralı İsfendiyar tarafından Ka'be'ye bağışlandığını iddia eder. İsfendiyar, bir hac yeri olan Ka'be'nin saygınlığı konusunda birçok şey işitmişti. Bkz., Askerî, Evâ'il, 35. Ayrıca bkz., Rubin, "Ka'ba", 115-117.

öfkelen-di. Ceylanın Kureyş tarafından “Rabbimizin Ceylanı” (Gazel Rabbikum) olarak nitelenmesi esasen suçun büyüklüğünü göstermektedir.⁴

Neticede hırsızlar, Kureyş’in Mutayyebûn grubunda yer alan Hâşimoğullarına mensup bazı kişiler (Ebû Talib, Abbâs ve diğerleri) tarafından yakalandı. Mutayyebûn, karşı grup olan Ahlâf’tan (Mikyas, şarkıcı cariyeleri ve Sehmoğulları bu grupta yer alır) hırsızların elleri kesilerek cezalandırılmalarını talep etti. Sonunda Ahlâf, bazı hırsızları Ka’be’ye ceylanı bağışlayan Abdulmuttalib’in iki oğlu Ebû Talib ve Zübeyr’e kan parası ödeyerek kurtardı. Diğer hırsızlar kaçtılar ve birkaç yıl sonra Kureyş’e Peygamber’e karşı yaptıkları savaşlar esnasında tekrar geri döndüler. Yine de Ka’be’nin saygınlığını çiğneme suçuna karışan diğer kişiler cezalandırıldı ve ellerinin bir tanesi Kureyş yasalarına göre kesildi.

Ebû Leheb’e gelince, rivâyete göre onun elleri soylu konumundan dolayı kesilmedi.⁵ İbn Habîb’e göre, Huzâa kabilesinden dayıları onu korudu. İbn Habîb tarafından nakledilen bir şiirde şöyle denilerek onların korumasından kısaca bahsedilir: “O, bıçağın ağzının parmakları üzerinde süzülüşünü gördüğü zaman, onlar Abdulmenâf’ın soylu üyesini (Ebû Leheb) korudular”⁶ Ebû Leheb “Sârıku gazeli’l-Ka’be” yani “Ka’be ceylanının hırsızı” ismiyle meşhur oldu.⁷

Bu olaya göndermeler diğer kaynaklarda bulunabilir. Belâzurî (279/892) olayın kısa bir versiyonunu nakletmesinin⁸ yanı sıra bazı hırsızlara ait kısa bilgiler vermiştir.⁹ Onlardan biri Dârim [Temîm]’e mensup Ebû İhâb b. Azîz’dir. İbn Hazm tarafından “Ka’be’nin ceylanını çalan Ebû Leheb ve arkadaşlarından biri” olarak tanımlanır.¹⁰ İbnu’l-Kelbî (204/819) Mikyas b. Adî’ye, şarkıcı kızlarının sahibi olarak işaret eder ve Ka’be ceylanının onun evinde parçalara ayrılarak bölüşüldüğünü söyler.¹¹

Hadise, Mesûdî tarafından da anlatılır. Ona göre ceylan, Hz. Muhammed’e ilk vahiy gelmeden birkaç yıl önce, sel suları tarafından yıkıldığı zaman Ka’be’den çalındı. Mesûdî hırsızların kim olduğu konusunda bir şey söylemi-

4 İbn Habîb, el-Munammak, 63.

5 Askarî, Evâ’il, 35.

6 İbn Habîb, el-Munammak, 70.

7 İbn Kuteybe, el-Meârif, 55. Ayrıca bkz., Halebî, Sîre, I, 35.

8 Belâzurî, Ensâb, IV, 414-415.

9 Belâzurî, Ensâb, IX, 401 (Hâris b. Amr b. Nevfel); XII, 54 (Ebû İhâb b. Azîz).

10 İbn Hazm, Cemhere, 232.

11 İbnu’l-Kelbî, Cemhere, 101.

yor.¹² Ka'be'den çalınan hazineye (kenz) İbn İshâk (150/768)¹³ ve İbn Sa'd (230/845) tarafından da işaret edilir.¹⁴

Suçun yansımaları konusunda dikkat çeken bir nokta, Hilfu'l-Fudûl diye isimlendirilen ittifakın "Ka'be'den çalınan ceylan olayı" sonucunda ortaya çıktığını iddia eden rivâyette de görülmektedir.¹⁵ Haşimoğullarının yanı sıra Kureyş'in birkaç kabilesinden oluşan bu ittifak, Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde kuruldu. Hilfu'l-Fudûl, Mutayyebûn ve Ahlâf'ın eski ittifakının yerini almak, ahlâkî değerleri korumak, Mekke'deki herhangi bir adaletsizlik olayında suçluların sosyal konumlarına bakmazsınız karşısında yer almak için oluşturuldu.¹⁶

Ceylan rivâyeti, hırsızlığın cezası olarak bir kimsenin elinin kesilmesi kanunuyla alakalı bölümlere girmiştir.¹⁷ İbn Habîb'e göre, ceylanı çalmanın cezası olarak elleri kesilenler, Kureyş'in Abdü'd-Dâroğullarına mensup Mulayh b. Şurayh ve Mikyas'dır.¹⁸

Ceylan rivâyeti, tamamen Kur'ân'dan ayrı gelişmiş ve bütünüyle Tebbet sûresinin vahyinden bağımsızdır. Diğer bir deyişle, bu rivâyet Tebbet sûresinden esinlenmiş gibi görünmüyor. Ayrıca bu rivayet, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlamasının öncesinde zaten yayılmıştı. Aslında, Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit ceylan rivâyetinden, İslâm öncesi dönemin meşhur bir olayı olarak bahseder. *Divân'*ındaki bazı beyitlerde, hırsızlardan birine (Hâris b. Âmir) değinir ve çalınan ceylanı ondan iade etmesini ister.¹⁹

Dolayısıyla Tebbet sûresinin ilk iki ayetinin –bu ayetlerin ana teması olarak Ebû Leheb'in elleri– Kur'ân'ın ilk muhataplarınca muhtemelen iyi bilinen ceylan rivâyetinin arka planından farklı şekilde anlaşılabilmesi ve anlaşılması gerektiği iddia edilebilir. Ayetin arka planında, Ebû Leheb'e bir vakit Allah'ın kutsal yerine hürmetsizliğine hırsızlığa uygulanan mutad cezanın tatbik edilmemesine karşın gelecekte Allah'ın hak ettiği cezayı onun ellerine uygulanaca-

12 Mesûdî, Murûc, II, 278.

13 İbn Hişâm, Sîre, I, 204-205.

14 İbn Sa'd, Tabakât, I, 105. Ka'be'nin hazineleri için bkz. M. Lecker, "Was Arabian Idol Worship Declining on The Eve of Islâm?" People, Tribes and Society in Arabia around The Time of Muhammad, (Aldershot: Ashgate, 2005) CXI, 12-13.

15 Ebu'l-Ferec, Eġânî, XVI, 67.

16 Bkz., EI2 -The Encyclopaedia of Islam, "Hilf al-Fudûl" (Ch, Pellat)

17 Askerî, Evâ'il, 34-35.

18 İbn Habîb, el-Munammak, 421; el-Muhabber, 328.

19 Hassân, Divân, I, 135, 370. Bkz., Hassân, I, 213. Burada Ebû Leheb'e de benzer bir hitap vardır. Ayrıca bkz., İbn Habîb, el-Munammak, 69. Karşılaştırınız, Belâzurî, Ensâb, XII, 54.

ğına işaret etmiş bulunmaktadır (Ayet 1). O vakit ne asıllık statüsü ne de zenginliği ve diğer teşebbüsleri onu koruyacaktır (Ayet 2). Sûrenin bu şekilde yorumlanması, Ebû Leheb'in gücünün Allah'a karşı küstahça davranmaya ve Hz. Muhammed'in dedesi, kendisinin de babası olan Abdulmuttalib'in kutsal ceylanına hürmetsizlik etmeye kadar ulaştığı İslâm öncesi dönemdeki hayatına ait karanlık bir döneme işaret eder. Bu eski olay, Ebû Leheb'in Hz. Muhammed'e karşı düşmanlığını gösterdiği zaman onun, Allah'a ve Peygamber'ine karşı yapmış olduğu eski ve yeni günahlarını sırasıyla ifşa etmek için sûreyle tekrar anlam kazandı.²⁰

Niçin tefsir kaynaklarında Tebbet sûreyle ceylan rivâyetini ilişkilendiren herhangi açık bir ipucu bulmuyoruz? Cevap ise basittir. Kur'ân'ın Ka'be'den altın ceylanın çalınmasını ve kutsala hürmetsizlik yapılmasını büyük bir günah olarak değerlendirmesi, tefsirlerin ilk örnekleri olduğu zaman uygun görülmedi. Tefsiri şekillendiren âlimler zaten İslâm'ın ilk asrında oluşturulan geleneksel düşünce kalıplarına teslim olmuşlardı. Bu fikirlere göre, yaşayan canlıların her türlü resimleri ve heykelleri Ka'be'den çıkarılmalıdır ve Hz. Muhammed bizzat Ka'be'nin içinde bulunan İslâm öncesine ait resimleri (tasvir) ıslak bir bezle temizleyen bir kimse olarak gösterilir.²¹ Bu yüzden altın bir ceylan her ne kadar Ka'be'nin içinde olmasa da kabul edilemez. Bazı rivâyetlere göre, Peygamber, eşi Ümmü Seleme'ye ona ait olan benzer bir altın ceylandan kurtulmasını emretmiş, o da bunu sadaka olarak vermiştir.²²

Geleneksel bakış açısından, Ka'be'den altın bir ceylanın hırsızlar tarafından dahi olsa çıkartılması İslâm öncesi Mekkelilerin düşündükleri şekliyle günah olmaktan çıktığından dolayı müfessirler, Ebû Leheb'in ceylan hırsızlığı olayını tefsir materyali haline dönüştürmediler. Tebbet sûresinin nüzûl sebebinin açıklamak için Ebû Leheb, peygambere karşı doğrudan doğruya muhalefet hareketlerine uygun olan başka günahlarla donatılmalıydı. Müfessirlerin Ebû Leheb'in ellerini açıklamak için tercih etmiş oldukları yorumlar, çeşitli Midraş

20 Kur'ân'ın Ebû Leheb'e lânetini, ceylan rivâyetiyle ilişkilendirme kanaatimiz, dolaylı olarak ceylanın diğer hırsızlarından birini açıkladığında tebben li ifadesiyle ona beddua eden Hassân b. Sâbit tarafından da desteklenmektedir. (Hassân, Divân, 135, satır 5; 370 satır 11.)

21 Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XXIV, 811; Heytemî, Mecmau'z-Zevâid, V, 176-177.

22 Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XXIII, 648; Heytemî, Mecmau'z-Zevâid, V, 177. Müslümanlar açısından ikonoklazm ile ilgili bazı örnek çalışmalar için bkz., Patricia Crone, "İslam, Judeo-Christianity and Byzantine Iconoclasm" JSAI 2(1980), 59-95; G.R.D. King, "İslam, Iconoclasm and The Declaration of Doctrine" BSOAS 48 (1985), 267-277. (Bu çalışmada İslâm ikonoklazmına yeterli oranda değinilmemiştir)

detaylarına dayanmaktadır. Böylece sûre İslâm öncesi olaylarından soyutlandı ve sadece Ebû Leheb ile Hz. Muhammed arasındaki gerilime hasredildi.

Sonuçta yukarıdaki tartışmada, Kur'ân ve İslâm öncesi Mekke'de meşhur olan bazı rivâyetler arasındaki metnin arka plan anlatımları açıklanmaya çalışıldı. Bu rivâyetler, geleneksel tefsirin bir parçası olmadı. Çünkü İslâm'ın ilk döneminde şekillenen yeni (geleneksel) düşünce, bunları Kur'ân'ın kabul edilen yorumuyla ilgisiz hale getirdi. Tartışmanın diğer bir önemli sonucu Kur'ân'ın en azından bazı bölümlerinin en eski fikrî kaynaklarının aslında İslâm öncesi Mekke'de olduğu ve başka yerde olmadığıdır.

KAYNAKÇA

- Ebu'l-Ferec, el-Esfehânî, el-Ağânî, I-XX, Kâhire, 1285/1868; Beyrut, 1970.
- Askerî, Ebû Hilâl, Kitâbu'l-Evâ'il, Beyrut, 1987.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, Ensâbu'l-Eşraf, thk: Süheyl Zekkar ve Riyâd Zirikli, I-XIII, Beyrut, 1996.
- Halebî, Ali b. Burhâniddîn, es-Sîretu'l-Halebiyye, I-III, Kâhire, 1320/1902; Beyrut, tz.
- Hassân b. Sâbit, Divân, thk: Velîd N. Arafât, I-II, Londra, 1971.
- Hawting, G.R., "The disappearance and rediscovery of Zamzam and the 'Well of the Ka'ba'." BSOAS 43 (1980): 44-54.
- Heytemî, Nüreddîn, Mecmau'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid, I-X, Beyrut, 1987.
- İbn Habîb, Muhammed, el-Muhabber, thk: I. Lichtenstaedter, Haydarabâd, 1942; Beyrut, tz.
- el-Munammak fî Ahbâri Kureyş, thk: Hurşîd Ahmed Fâruk, Beyrut, 1985.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed, Cemheretü'l-Ensâbi'l-Arap, thk: Abdüsselâm Hârûn, Kahire, 1962.
- İbn Hişâm, Abdülmelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk., şrh: Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelbî, I-IV, Beyrut, 1971.
- İbn Kelbî, Hişâm b. Muhammed, Cemheretü'n-Neseb, thk: Nâcî Hasan, Beyrut, 1986.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, el-Meârif, thk: Muhammed İsmail eş-Şâvî, Beyrut, 1970.
- İbn Sa'd, Muhammedi, Kitâbu't-Tabakât, I-VIII, Beyrut, 1960.
- Mesûdî, Ali b. Hüseyin, Murûcu'z-Zeheb, thk: M. M. Abdulhamîd, I-IV, Kahire, 1965.
- Rubin, Uri, "Âbu Lahab and Sûra CXI", BSOAS 42 (1979): 13-38.
- "The Ka'ba: aspects of its ritual functions", JSAI 8 (1986): 97-131.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l-Kebîr, I-XXV, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Bağdat, 1980-85.